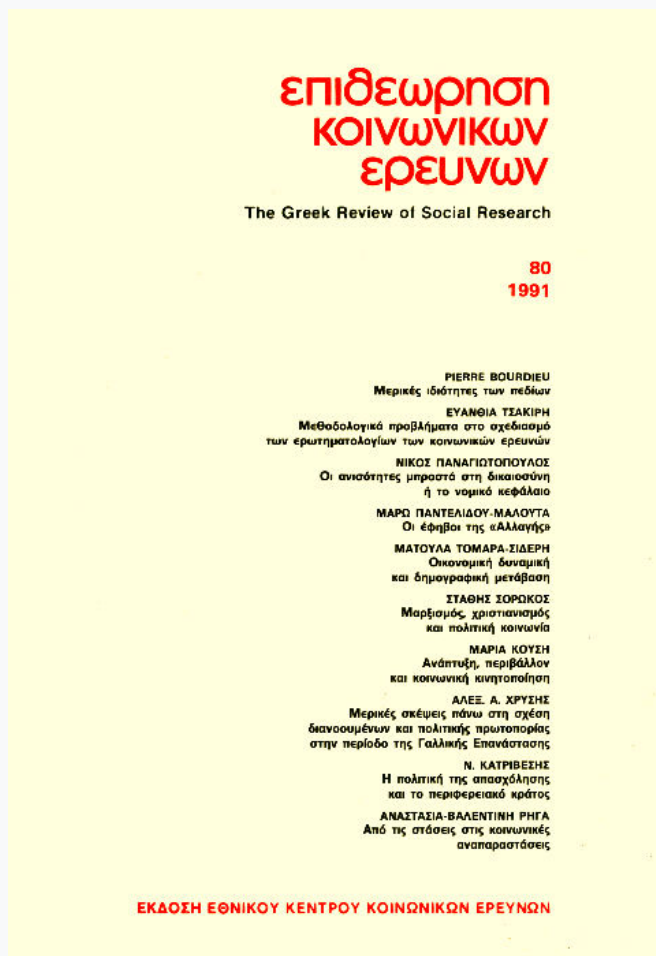

The Greek Review of Social Research

Vol 80 (1991)

80

Μαρξισμός, Χριστιανισμός και πολιτική κοινωνία

Στάθης Σορώκος

doi: [10.12681/grsr.624](https://doi.org/10.12681/grsr.624)

Copyright © 1991, Στάθης Σορώκος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Σορώκος Σ. (1991). Μαρξισμός, Χριστιανισμός και πολιτική κοινωνία. *The Greek Review of Social Research*, 80, 86–95. <https://doi.org/10.12681/grsr.624>

Στάθης Σορώκος

ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ, ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

I. ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ, ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Όσο και αν μπορεί να φαίνεται σε πρώτη όψη ξεπερασμένη ή αντιδραστική μια συγκριτική ανάλυση μαρξισμού και χριστιανισμού, στην πραγματικότητα αυτό δεν συμβαίνει. Μια ανάλογη συγκριτική ανάλυση κινδυνεύει βέβαια να απορριφθεί *a priori*, τόσο από τους χριστιανούς όσο και από τους μαρξιστές. Όμως αν λάβουμε υπόψη ότι ο μαρξισμός και ο χριστιανισμός είναι τα διανοητικά προϊόντα μιας ιστορικής πορείας του κοινωνικού γίνεσθαι, η συγκριτική τους ανάλυση παρά τις δυσκολίες παρουσιάζει ένα ιδιαίτερο κοινωνιολογικό ενδιαφέρον.

Τα όσα ακολουθούν ας μην εκληφθούν παρά ταύτα σαν «βλασφημία» ή απόκλιση από τις μαρξιστικές αρχές. Πρόθεσή μας πράγματι είναι να εξετάσουμε το μαρξισμό και το χριστιανισμό όχι ως χριστιανοί ή μαρξιστές, αλλά με τη μεγαλύτερη δυνατή αντικειμενικότητα και σε συνάρτηση προς το ιστορικό γίνεσθαι.

Στον τίτλο εξάλλου προτάξαμε το μαρξισμό από το χριστιανισμό όχι από μεροληπτική προτίμηση αλλά γιατί νομίζουμε ότι αυτό ταιριάζει και είναι δηλωτικό της μεθόδου που ακολουθούμε στη συνέχεια: Ξεκινώντας από την εποχή μας και τη βιομηχανική κοινωνία του καιρού μας, της οποίας τις αρχές και τους μηχανισμούς εκφράζει ο μαρξισμός, προσπαθούμε γυρίζοντας προς τα πίσω να αναζητήσουμε κοινά σημεία σε μορφές κοινωνικής συγκρότησης, τις οποίες εκφράζει ιστορικά ο χριστιανισμός.

Τοποθετώντας λοιπόν το μαρξισμό και το χριστιανισμό στον ιστορικό τους χρόνο προσπαθούμε να τους μελετήσουμε συγκριτικά ως κοινωνικά κινήματα και έχοντας ως μέτρο την εποχή μας να οδηγηθούμε σε γενικά συμπεράσματα για τον ιστορικό τους ρόλο και για το ίδιο το Ιστορικό γίνεσθαι.

Αν υποθέσουμε πράγματι ότι οι κοινωνίες έχουν μια παράλληλη και αναλογική εξέλιξη σ' όλες τις ιστορικές εποχές, τότε ο χριστιανισμός και ο μαρξισμός αντιπροσωπεύουν δυο κοσμοθεωρίες που εκφράζουν δυο ιστορικές αντιστοιχίες δυο διαφόρων και συγκεκριμένων κοινωνιών.

Στις απόψεις τους για την ιδιοκτησία, την εκμετάλλευση, την εργασία, τις ανθρώπινες σχέσεις βρίσκομε οπωσδήποτε τα κοινά προβλήματα ανοικτών και απρόσωπων κοινωνιών. Μπορούμε βέβαια να δεχτούμε ότι η κοινωνία των πρώτων αιώνων του χριστιανισμού ήταν στην πραγματικότητα μια ανοικτή κοινωνία της εποχής εκείνης παρόλο ότι στον τομέα της παραγωγής δεν υπήρχε ανάλογος καταμερισμός των έργων και της εργασίας. Η απεραντοσύνη του Ρωμαϊκού Ιμπεριουμ, το θεσμικό πλαίσιο και η συμβίωση σε πολυάνθρωπα αστικά κέντρα εξασφάλιζαν πρότυπα απρόσωπων κοινωνικών σχέσεων, που διέπονταν από γραπτούς κανόνες και όχι από διαπροσωπικές επαφές.

Το σημαντικότερο για το χριστιανισμό είναι ότι επισημαίνει σαν βασικό πρόβλημα την εκμετάλλευση του ανθρώπου από άνθρωπο, που δεν το συνδέει όμως άμεσα με την ατομική ιδιοκτησία, όπως κάνει ο Κ. Marx. Έτσι, ο χριστιανισμός καταργεί τη δουλεία (θεσμοθετημένη εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο στην ίδια την υπόστασή του), διακηρύσσει την αγάπη ως θεραπεία των κοινωνικών και οικονομικών αντιθέσεων, αλλά αφήνει τη μείωση των ανισοτήτων από την ιδιοκτησία στην καλή θέληση των πλουσίων και την ελεημοσύνη.

Αντίθετα, ο Κ. Marx δεν διστάζει με τα νεανικά του χειρόγραφα να διακηρύξει ότι η ιδιοκτησία είναι η αιτία της εκμετάλλευσης.¹ Ζητάει την κατάργησή της άνευ όρων, χωρίς όμως να καταργεί τον κοινωνικό καταμερισμό που προέκυψε από την παραγωγή, με βάση την ιδιοκτησία.

Μεταξύ λοιπόν του χριστιανισμού που καταργεί τη δουλεία, αλλά όχι και την ιδιοκτησία και του μαρξισμού που θεωρεί την κοινωνικοποίηση των μέσων της παραγωγής ως επαρκές μέτρο για τη λύση του κοινωνικού προβλήματος, χωρίς την κατάργηση της εξαρτημένης εργασίας, υπάρχει μια αντιστοιχία στη μονομέρεια της αντίληψης της ανισότητας στις ανοικτές κοινωνίες.

Μοιάζει έτσι ο χριστιανισμός ότι οδηγείται στο λάθος να θεωρεί αρκετή τη λύση της αγάπης για τη θεραπεία της αζεπέραστης ανισότητας που δημιουργεί η ιδιοκτησία. Ενώ ο Κ. Marx με τη σειρά του θεωρώντας το χριστιανισμό «όπιο των λαών» δεν καταφέρνει να μη διαπράξει και αυτός ένα ανάλογο λάθος: Η κοινωνικοποίηση των μέσων της παραγωγής τον οδηγεί μοιραία στην αποδοχή του ολοκληρωτικού κράτους και στην άνιση ελευθε-

1. Κ. Marx, *Χειρόγραφα 1844*.

ρία. Αυτό όμως δεν ισχύει για το χριστιανισμό που αποτελεί, ιδιαίτερα στην πρωτογενή του έκφραση, αμφισβήτηση κάθε μορφής ανθρώπινης εξουσίας.

Ασφαλώς, στη σύνθεση των δυο αυτών λύσεων πρέπει να βρίσκεται η ιστορική σκοπιμότητα. Ξεκινώντας με δοσμένα τα επιτεύγματα τόσο του χριστιανισμού όσο και του μαρξισμού θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε ως εξής αυτή τη σκοπιμότητα: Επίτευξη της ελευθερίας και της ισότητας, δηλαδή της πολιτικής κοινωνίας, με όρους που δεν θα απέκλειαν κατ' ανάγκη την ιδιοκτησία, αλλά θα την έθεταν κάτω από τέτοιους περιορισμούς, ώστε να αποκλείεται η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο.² Αυτό θα άλλαζε ασφαλώς και τη μορφή της εργασίας χωρίς να θίγει τον καταμερισμό των έργων.

Μια κοινή κριτική που θα μπορούσε κανείς να κάνει στο μαρξισμό και το χριστιανισμό είναι ότι επεδίωξαν να εφαρμόσουν εκλεκτικά και άνιστα τις αρχές αυτές της ισότητας και της ελευθερίας. Κατ' αυτό τον τρόπο φαίνονται και οι δυο αυτές κοσμοθεωρίες να πρεσβεύουν χωριστά τις αρχές αυτές (στο επίπεδο του ατόμου) αλλά όχι και την πολιτική κοινωνία στο σύνολό της, που την αρνούνται.

Οπωσδήποτε αποτελούν δυο ιστορικά πειράματα πρώτου μεγέθους για εκλεκτική εφαρμογή των αρχών της πολιτικής κοινωνίας, χωρίς την απαραίτητη προϋπόθεση της δημοκρατίας. Θα μπορούσαμε να δεχτούμε βέβαια ότι θεωρητικά μπορούν να υπάρξουν και άλλοι δρόμοι για την πολιτική κοινωνία πέρα από τη δημοκρατία. Οπωσδήποτε όμως αυτούς τους δρόμους δεν φαίνεται στην πράξη να τους έχουμε ανακαλύψει. Ο χριστιανισμός και ο μαρξισμός θα παραμένουν, κατά τη γνώμη μου, πειράματα άρνησης της πολιτικής κοινωνίας, αλλά όχι και αντικατάστασής της με ένα ισάξιο σύστημα ως προς την ουσία. Η πολιτική κοινωνία παραμένει το συγκριτικά अपαράμιλλο σύστημα και το αναντικατάστατο, επειδή αποτελεί τη διαλεκτική συνισταμένη των ατομικών και ομαδικών ελευθεριών και δικαιωμάτων, ανεξάρτητα από την ανεπάρκεια των εφαρμογών της στην πράξη.

Ίσως, αντί να επιχειρούμε την υποκατάστασή της, θα ήταν προτιμότερο να επιχειρήσουμε να ξαναφτιάξουμε τις κοινωνίες μας κατά τρόπο που να λειτουργεί ουσιαστικά η πολιτική κοινωνία των «ελευθέρων και ίσων», κάτω από τις σημερινές οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες.

Μια ανάλογη κριτική δεν θα μπορούσε δυστυχώς να την αποφύγουμε για το χριστιανισμό και το μαρξισμό στις εφαρμογές τους. Άραγε ποιες είναι οι μορφές πολιτικής κοινωνίας που θα μπορούσαν να ισχύσουν για τις σύγ-

2. Δεν είναι κάτι καινούργιο αυτό που λέμε: Ο Αριστοτέλης πρώτος αξιολόγησε την πολιτική κοινωνία με κριτήρια την ελευθερία και την ισότητα («ελευθέρων και όσων αρχή»: Αριστ. *Πολιτικά*). Η εφαρμογή όμως κάτω από τις συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες; Νά πού έγκαιτα η δυσκολία. Αλλά μήπως το ίδιο δεν συνέβη και με την κλασική Ελλάδα;

χρονες βιομηχανικές και μεταβιομηχανικές κοινωνίες; Ασφαλώς η απάντηση σ' ένα τέτοιο ερώτημα θα μας επέτρεπε να περάσουμε σε μια μεταμαρξιστική σκέψη, όπως ο μαρξισμός μας επέτρεψε να περάσουμε σε μεταχριστιανικές αντιλήψεις. Και λέμε μεταχριστιανικές γιατί, κατά τη γνώμη μας, ο μαρξισμός δεν είναι η πλήρης άρνηση του χριστιανισμού παρά η κατά έναν συγκεκριμένο τρόπο συνέχειά του.

II. ΟΙ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ ΣΤΙΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Δεν είναι πράγματι χωρίς σημασία η σχέση των δυο κοσμοθεωριών στις αντίστοιχες ιστορικές στιγμές κάτω από συγκεκριμένες ιστορικοκοινωνικές συνθήκες. Εξάλλου, παρά τις διαφορές του ιστορικού χρόνου, υπάρχουν κοινά σημεία μεταξύ τους όχι μόνο στις θεωρητικές αρχές, αλλά και στη μέθοδο εφαρμογής τους. Αυτά τα κοινά σημεία της μεθόδου ανάμεσα στο χριστιανισμό και το μαρξισμό είναι κατά τη γνώμη μας ουσιωδέστερα, γιατί προσδιορίζουν εντονότερα την αντίστοιχη μορφή της κοινωνικής συγκρότησης. Τα κοινά αυτά σημεία προκύπτουν όταν συγκρίνουμε τις δυο αυτές μορφές κοινωνικής συγκρότησης προς μια τρίτη, που δεν είναι άλλη από την κλασική μορφή της πολιτικής κοινωνίας.

Πράγματι, ο χριστιανισμός και ο μαρξισμός δεν δικαιολογούν την εμφάνισή τους παρά σαν μια κριτική της αντίστοιχης ιστορικά πολιτικής κοινωνίας και των μειονεκτημάτων της. Τόσο στο χριστιανισμό όσο και το μαρξισμό βρίσκουμε τα υποκατάστατα της δημοκρατίας και της πολιτικής κοινωνίας στα πλαίσια μιας εκκλησίας πιστών ή ενός κόμματος. Έχουμε λοιπόν υποκατάσταση της δημοκρατίας και της πολιτικής κοινωνίας από μια εσωτερική δημοκρατία στα πλαίσια μιας κοινωνικής ομάδας ή τάξης.

Το γεγονός αυτό δικαιολογείται από έναν προηγούμενο διαχωρισμό των πολιτών σε πλούσιους και φτωχούς (κατά τον Αριστοτέλη) και τη διάκριση σε ελεύθερους και δούλους (προσθέτουμε εμείς). Όταν όμως η δημοκρατία εφαρμόζεται με κριτήρια ταξικά, η άρνησή της συνεπάγεται την αυταρχία στις μορφές διακυβέρνησης και τον περιορισμό της στο εσωτερικό ορισμένων κοινωνικών ομάδων που αποτελούν συνήθως μειοψηφία.

Αυτή είναι η κατάληξη στις περιπτώσεις του χριστιανισμού και του μαρξισμού, αν και ο πρώτος δεν επεξεργάστηκε θεωρητικά μια συγκεκριμένη μορφή μη δημοκρατικής κοινωνίας. Οι αρχές όμως της αλήθειας «εξ αποκαλύψεως» και της τυφλής υπακοής στον ουράνιο πατέρα πρόσφεραν ένα καλό πρότυπο.

Μέχρις ενός σημείου μπορούμε να πούμε ότι η επιστημονική αλήθεια στο μαρξισμό υποκατέστησε την εξ αποκαλύψεως αλήθεια του χριστιανισμού, όμως αυτό πρέπει να θεωρείται αποτέλεσμα πρακτικής ανάγκης. Εξάλλου η αρχή της δικτατορίας του προλεταριάτου δεν αποδίδεται τόσο σε αυταρχικά πρότυπα υπακοής όσο στην αναγκαιότητα για την εξάλειψη της κοινωνικής αδικίας. Γι' αυτό, θα πρέπει να εξετάσουμε στο σημείο αυτό, αν η άρνηση της καθολικής έννοιας της δημοκρατίας και της πολιτικής κοινωνίας ήταν ουσιώδη στοιχεία για τη θεμελίωση του χριστιανισμού και του μαρξισμού ή αν, αντίθετα, δεν ήταν κάτι που υπαγορεύθηκε από τις συγκεκριμένες συνθήκες και για λόγους αγωνιστικής επικράτησής τους.

Στην πραγματικότητα ο χριστιανισμός και ο μαρξισμός δεν αρνούνται τις αρχές της δημοκρατίας αλλά τον τρόπο εφαρμογής τους στις συγκεκριμένες κοινωνίες. Και είναι φυσικό αυτό αφού αποτελούν επανάσταση ενάντια σε ένα κοινωνικό σύστημα που, κάτω από το σύμβολο της δημοκρατίας, έχει καταργήσει την ουσία της και απεργάζεται την ανισότητα και την οικονομική ή φυσική δουλεία με πολιτικές μάλιστα διαδικασίες.

Έτσι, ο χριστιανισμός και ο μαρξισμός, παρόλο ότι προτείνουν δικές τους κοινωνικές αξίες και αρχές κοινωνικής συμβίωσης, στην πραγματικότητα οι αρχές τους αυτές στηρίζονται σ' ένα βαθύτερο αίσθημα καθολικής ισότητας και πραγματικής ελευθερίας, με διαφορετικές όμως μεθόδους υλοποίησης, σύμφωνα με τις αντικειμενικές συνθήκες. Κυρίως όμως ο μαρξισμός και ο χριστιανισμός πρέπει να παρατηρήσουμε ότι επηρεάστηκαν αναφορικά με τις αξίες τους και από τον επαναστατικό τους χαρακτήρα. Έτσι κατ' ανάγκη υπήρξαν κινήματα μαζικά με ανάλογες αντιλήψεις και πρακτικές υλοποίησης της ισότητας και της ελευθερίας. Ενδιαφέρονται να υλοποιούν τις έννοιες της ελευθερίας και της ισότητας για το πλήθος των πολιτών και μάλιστα με μεθόδους επαναστατικές. Παρόλο ότι μεταθέτουν τις έννοιες της ισότητας και της ελευθερίας σε μεταφυσικά και υπαρξιακά επίπεδα ο δεύτερος και σε υλιστικά ο πρώτος, οι έννοιες αυτές γίνονται με ένα άλλο κριτήριο δημοκρατικές και κοινωνικές στην ουσία τους αφού τώρα αφορούν το μεγαλύτερο μέρος των καταπιεσμένων και αδικημένων της κοινωνίας.

Κάθε φορά όμως η διάκριση ανάμεσα στους άρχοντες και τους αρχομένους ξανά εμφανίζεται με διάφορες κατά περίπτωση μορφές. Τη βασική αυτή αντίφαση, που δεν μπόρεσε να ξεπεράσει η πολιτική κοινωνία με την κλασική της έκφραση ή με τις νεότερες αστικές εφαρμογές της, δεν αντιμετώπισαν κατά πρόσωπο ούτε ο χριστιανισμός ούτε ο μαρξισμός.

Ο μεν χριστιανισμός θα μεταθέσει το πρόβλημα στις ανθρώπινες και διαπροσωπικές σχέσεις και θα προσπαθήσει να γεφυρώσει την αντίθεση αυτή με την έννοια της αγάπης, ο δε μαρξισμός θα καταργήσει μεν την άρχουσα οικονομικά αστική τάξη, όχι όμως και τους μηχανισμούς για την ανάδειξη

μιας νέας άρχουσας τάξης. Έτσι, στην πράξη, μια νέα άρχουσα τάξη χριστιανική ή κομμουνιστική αναδείχτηκε αντίστοιχα, και η βασική αντίθεση της κοινωνίας παρέμεινε με άλλες τώρα μορφές. Είναι ενδιαφέρον όμως να δούμε τις μορφές που παίρνει η βασική κοινωνική αντίθεση (αρχόντων και αρχομένων) στις εφαρμογές του χριστιανισμού και του μαρξισμού.

Κοινό σημείο του χριστιανισμού και του μαρξισμού στην κριτική τους που άσκησαν για την κοινωνική αδικία είναι η κατάχρηση εξουσίας, που πηγή της είναι η αντίθεση αρχόντων και αρχομένων. Ο χριστιανισμός καταδικάζει με αυτό τον τρόπο την αμαρτία και την αδικία, την εκμετάλλευση και την καταπίεση: Ο μαρξισμός με τη σειρά του καταδικάζει την κοινωνική καταπίεση με τη μορφή κυρίως της οικονομικής εκμετάλλευσης της εξαρτημένης εργασίας. Δεν ασκούν όμως κριτική στην έννοια της βασικής κοινωνικής αντίφασης, μεταξύ αρχόντων και αρχομένων, όπως συμβαίνει με τη δημοκρατική κοινωνία που προσπαθεί να εισαγάγει πολιτικές διαδικασίες μερικής ή ολικής κατάργησης της αντίφασης αυτής. Έτσι, ενώ η πολιτική κοινωνία αποβλέπει στην πρακτική εξαφάνιση της αντίφασης με διάφορους μηχανισμούς ανάδειξης και αναλλαγής στην εξουσία, τόσο ο χριστιανισμός όσο και ο μαρξισμός, θεωρώντας σαν δοσμένη την αντίφαση, προσπαθούν να προτείνουν τρόπους ανάλογης υλοποίησης των όρων της δημοκρατίας. Με άλλα λόγια προσπαθούν να ξεπεράσουν, με διάφορο βέβαια τρόπο, τη βασική αντίφαση χωρίς να την καταργούν.

Για το χριστιανισμό και το μαρξισμό η ισότητα και η ελευθερία δεν έχουν στόχο την αντίφαση της εξουσίας, όπως συμβαίνει στην πολιτική κοινωνία, αλλά άλλες θεμελιακές κοινωνικές ή υπερβατικές ανάγκες. Προσπαθούν, έτσι, να θεραπεύσουν τις συνέπειες για τους αρχομένους, χωρίς όμως να απομακρύνονται παρά μόνο θεωρητικά από μια de facto αποδοχή και ανοχή των προϋποθέσεων που θα δώσουν μια νέα μορφή της κοινωνικής αντίφασης. Οι αρχές τους αποτελούν βάση μιας άλλης κοινωνικής ιεράρχησης που δεν μπορεί προοδευτικά να οδηγήσει σε μια νέα έκδοση της αντίφασης εξουσιαστών ή εξουσιαζομένων.

Υπάρχει μια ιστορική συνέχεια κατά τη γνώμη μου ανάμεσα στις δυο αυτές εκδοχές που προέκυψαν από τις απόψεις του χριστιανισμού και του μαρξισμού. Ενώ κοινό τους σημείο είναι η απόρριψη της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, ο μεν χριστιανισμός μεταθέτει το πρόβλημα με τη διδασκαλία του της αγάπης και της μετάνοιας σε μια υπαρξιακή και στη συνέχεια μεταφυσική σφαίρα (τιμωρία μετά θάνατο, δευτέρα παρουσία κ.λπ), ο δε μαρξισμός γενικεύει το πρόβλημα, γιατί χρησιμοποιώντας το πρόσχημα της κατάργησης της ιδιοκτησίας (πηγής κάθε οικονομικής εκμετάλλευσης) μετατρέπει το σύνολο των ανθρώπων σε αρχομένους με τη θέλησή τους. Και στις δυο εκδοχές η αντίφαση ανακύπτει εκ νέου από τον αυτοπεριορισμό του αν-

θρώπου και την αυτοπαράιτησή του από τα αγαθά της πολιτικής κοινωνίας. Με αυτό τον τρόπο τα περιεχόμενα της ισότητας και της ελευθερίας από συμπληρωματικά που είναι, στην περίπτωση της πολιτικής κοινωνίας, μετατρέπονται σε αντιφατικά: Ο κοινωνικός άνθρωπος κερδίζει την ισότητα αυτοπεριορίζοντας την ελευθερία του. Η απελευθέρωσή του δεν είναι παρά η συνειδητοποίηση όλων αυτών των αναγκών και των εξωτερικών αντιξοοτήτων.

Η ιστορική συνέχεια ανάμεσα στο χριστιανισμό και το μαρξισμό, για την οποία μιλήσαμε πιο πάνω, προκύπτει από τον ιστορικό προορισμό που οι δυο αυτές κοσμοθεωρίες επιτέλεσαν:

Ο χριστιανισμός με τη διδασκαλία του της αγάπης και την υιοθέτηση της μεταφυσικής αντίληψης της ισότητας και της ελευθερίας επέτρεψε τη διαίωνιση των συγκεκριμένων μορφών αντιθέσεων με τη διατήρηση των μορφών εκμετάλλευσης που είχαν ως βάση την ιδιοκτησία της γης. Μόνο θετικό επακόλουθο του χριστιανισμού στο θέμα αυτό είναι η κατάργηση της δουλείας με τη μορφή που ήταν γνωστή στις αρχαίες κοινωνίες.

Αντίθετα, ο μαρξισμός, χρησιμοποιώντας μια ενεργητικά επαναστατική τακτική επιδιώκει την πλήρη κατάργηση της οικονομικής εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, που την υποκαθιστά όμως με την εκμετάλλευση του ατόμου από την ολότητα, πράγμα που συνεπάγεται ισότητα στην υποταγή και τον περιορισμό της ελευθερίας. Ο χριστιανισμός ευνοεί έτσι τη συγκέντρωση του πλούτου στις γεωργικές φεουδαρχικές κοινωνίες του καιρού του, ενώ ο μαρξισμός αντίστοιχα στην εποχή του ευνοεί την περαιτέρω απρόσκοπτη συσσώρευση υλικού κεφαλαίου και την ορθολογική οργάνωση και τον καταμερισμό των έργων στον βιομηχανικό τρόπο παραγωγής.

Παρά τις αναλογίες και τα κοινά σημεία ανάμεσα στο χριστιανισμό και το μαρξισμό υπάρχουν και σημαντικές διαφορές μεταξύ τους, ιδιαίτερα στις εφαρμογές στην αντίστοιχη κοινωνική πραγματικότητα και στη στρατηγική που ως κοσμοθεωρίες επέλεξαν για να επιβάλουν τις αρχές τους. Υπάρχει βέβαια το κοινό σημείο ότι απευθύνονται στις μεγάλες μάζες των αρχομένων, που καταπιέζονται και καταφρονούνται γινόμενοι αντικείμενο εκμετάλλευσης.

Όμως αυτή η προσέγγιση των μαζών είναι διάφορη στην κάθε περίπτωση. Από το χριστιανισμό τονίζεται η ανθρώπινη πλευρά της κοινωνικής υποβάθμισης. Η διανοητική και συνειδησιακή απόρριψη της αδικίας, η ηθική καταδίκη του εκμεταλλευτή είναι το αντικείμενο του χριστιανισμού. Η αγάπη είναι περισσότερο φάρμακο και παρηγοριά ανάμεσα στους καταφρονεμένους και τους περιθωριακούς της κοινωνίας. Η συνειδητοποίηση όμως αυτής της θέσης γίνεται πάντοτε στο επίπεδο του ατόμου, καμιά ταξική συνείδηση δεν αναπτύσσεται. Αντίθετα, οι κοινωνικά ανόμοιοι γίνονται με την αγάπη εν Χριστώ αδελφοί.

Δεν συμβαίνει το ίδιο με το μαρξισμό. Εδώ η συνειδητοποίηση της κοινωνικής θέσης του ατόμου έχει πάντοτε ταξικό χαρακτήρα. Η κτήση ταξικής συνείδησης ελευθερώνει τον προλετάριο γιατί τον κάνει ίσο στα πλαίσια της κοινωνικής του τάξης, αλλά και γιατί μέσα από μια τέτοια συνειδητοποίηση (κτήση ταξικής συνείδησης όπως λέει ο Κ. Marx) μπορεί να αγωνιστεί ενάντια στην κοινωνική αδικία και την κοινωνική ανισότητα. Η ισότητα και η ελευθερία ισχύουν μόνο μέσα στα ταξικά πλαίσια και έχουν έναν συγκεκριμένο ταξικό και επαναστατικό σκοπό αντίστοιχο του σκοπού της πολιτικής κοινωνίας που επιδιώκεται με άλλα πάντως μέσα.

Αν στην επανάσταση δώσουμε το περιεχόμενο της βίαιης ανατροπής μιας κοινωνικής τάξης, τότε ο χριστιανισμός δεν είναι επανάσταση. Στην ουσία όμως και οι δυο αυτές κοσμοθεωρίες έχουν ένα περιορισμένο επαναστατικό περιεχόμενο που στο χριστιανισμό επιδιώκεται μακροχρόνια. Και μιλάμε για περιορισμένο επαναστατικό περιεχόμενο, γιατί, όπως είδαμε, τόσο ο χριστιανισμός όσο και ο μαρξισμός εξειδικεύουν τις έννοιες της ισότητας και της ελευθερίας, με αποτέλεσμα να μεταβάλλουν τη μορφολογία των αντιθέσεων, χωρίς όμως και να εξαλείφουν την ουσία, που είναι η βασική αντίθεση αρχόντων και αρχομένων.

Και οι δυο αυτές κοσμοθεωρίες δεν μεταβάλλουν τους βασικούς κανόνες συγκρότησης και λειτουργίας μιας κοινωνίας, ούτε αναιρούν τις τάσεις διαφοροποίησης που ενυπάρχουν. Επιβάλλουν όμως νέες αντικειμενικές συνθήκες, κάτω από τις οποίες μπορεί να εκδηλωθεί η κοινωνική αυτή δυναμική και αυτό ισχύει περισσότερο για το μαρξισμό. Η τελευταία αυτή διαφορά ανάμεσα στο μαρξισμό και το χριστιανισμό αναφορικά με το κοινωνικό αποτέλεσμα είναι συνέπεια της διάφορης στρατηγικής που ακολουθεί το κάθε σύστημα.

Πράγματι, η καταφυγή στις μάζες των αρχομένων γίνεται με διάφορο τρόπο στην κάθε περίπτωση. Η επισήμανση των αντιθέσεων και η εκμετάλλευσή τους γίνεται επίσης με τρόπο διάφορο στο μαρξισμό και το χριστιανισμό. Για τον δεύτερο, οι αρχόμενοι είναι οι καταφρονεμένοι και οι αδικημένοι του κόσμου τούτου. Καμιά ελπίδα όμως δεν υπάρχει να πάντων να είναι καταφρονεμένοι και αδικημένοι στα πλαίσια της ανθρώπινης κοινωνίας. Μόνο στα πλαίσια της χριστιανικής κοινωνίας (εκκλησίας) μπορούν να βρουν αγάπη και αδελφότητα για να αντέξουν τις αδικίες του κόσμου, αλλά η οριστική δικαίωση θα έρθει στην άλλη ζωή. Οι αδικημένοι δεν πρέπει να αντιστέκονται βίαια ούτε να αποφεύγουν τις δοκιμασίες αυτές. Άρα, καμιά αμφισβήτηση της επίγειας (κοινωνικής) τάξης πραγμάτων, παρά το ότι ομολογείται η μεροληπτική θεμελίωσή της.

Δεν συμβαίνει το ίδιο με το μαρξισμό. Εδώ καταγγέλλεται η αδικία της συγκεκριμένης κοινωνίας και κατ' επέκταση κάθε κοινωνίας εκτός από την

κομμουνιστική κοινωνία. Ο εργάτης πρέπει ν' αποκτήσει ταξική συνείδηση (να ενταχθεί δηλαδή ενσυνείδητα στο προλεταριάτο) και να αγωνιστεί για την ανατροπή της κοινωνίας της ανισότητας και της εκμετάλλευσης. Εδώ η αμφισβήτηση της κοινωνίας είναι επαναστατικά αποτελεσματική. Σκοπός και δικαίωση της επανάστασης είναι η δικτατορία του προλεταριάτου.

Είναι σαφές ότι ο χριστιανισμός δεν απέβλεψε στην αντιστροφή των ρόλων και στην ανάδειξη των αρχομένων σε άρχουσα τάξη. Ο χριστιανισμός δεν ασκεί κοσμική εξουσία επί των συνανθρώπων του, παραμένει περιθωριακός και ελεύθερος. Αντίθετα, ο μαρξισμός αποβλέπει στην ανατροπή των ρόλων, στην ανάδειξη του προλεταριάτου σε άρχουσα κοινωνική τάξη και στην εγκαθίδρυση μιας διαφορετικής εξουσίας.

Βέβαια, η νέα εξουσία πρέπει να ασκείται με νέα κριτήρια και να αποβλέπει στην κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα. Όμως πρόκειται για εξουσία, έστω και αν ασκείται στο όνομα της εργατικής τάξης. Οι εμπειρίες του υπαρκτού σοσιαλισμού δείχνουν ότι και αυτή η μορφή κρατικής οργάνωσης τείνει στην ανάδειξη μιας εξουσιαστικής ολιγαρχίας, κομματικής ή γραφειοκρατικής, που καταπιέζει το λαό και το ίδιο το προλεταριάτο.

III. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εξετάσαμε συγκριτικά το χριστιανισμό και το μαρξισμό. Από τα ελάχιστα που αναφέρθηκαν προκύπτει ότι μια τέτοια συγκριτική ανάλυση δεν ήταν άστοχη. Ο χριστιανισμός και ο μαρξισμός αναμφίβολα έχουν την ίδια λογική δομή και κοινωνικό περιεχόμενο, ενώ φαίνεται ότι λειτούργησαν μάλλον συμπληρωματικά στον ιστορικό χρόνο.

Βέβαια το εμφανέστερο κοινό σημείο τους είναι η άρνηση της πολιτικής κοινωνίας, με τον τρόπο που αυτή παραμορφώθηκε στο ρωμαϊκό ή το καπιταλιστικό κράτος. Η άρνηση όμως της στρεβλωμένης πολιτικής κοινωνίας δεν συνεπάγεται άρνηση και της ουσίας της που είναι καταρχήν η ισότητα και η ελευθερία. Οποσδήποτε όμως η υλοποίηση αυτών των δυο αξιών έχει διάφορο κοινωνικό περιεχόμενο. Γιατί η εν μέρει άρνηση της πολιτικής κοινωνίας και της δημοκρατίας μας απομάκρυνε στην πραγματικότητα πιο πολύ από μια πιθανή λύση της βασικής αντίθεσης αρχόντων και αρχομένων. Στο χριστιανισμό και στο μαρξισμό η αντίθεση αυτή αδρανοποιείται με διάφορο κατά περίπτωση τρόπο αλλά δεν εξαφανίζεται.

Βέβαια ο χριστιανισμός και ο μαρξισμός ως κοινωνικά κινήματα εκφράστηκαν και εφαρμόστηκαν με διαφορετικό το καθένα τρόπο. Ο χριστιανισμός απευθύνθηκε στις περιθωριακές μάζες των αρχομένων που δεν είχαν σχεδόν

καθόλου πολιτικά δικαιώματα (δούλοι, μη Ρωμαίοι πολίτες κ.λπ.) ή αρνούσαν και απέρριπταν το ρωμαϊκό σύστημα κοινωνικής οργάνωσης. Ο μαρξισμός, με τη σειρά του, απευθύνθηκε στις μάζες των εργατών, που είναι αρχόμενοι, επειδή έχουν γίνει προηγουμένως αντικείμενα οικονομικής εκμετάλλευσης.

Θα μπορούσαμε πάντως να πούμε γενικά ότι τόσο ο χριστιανισμός όσο και ο μαρξισμός είναι προϊόντα των κοινωνικών σχέσεων και των αντιθέσεων των ιδίων των συγκεκριμένων κοινωνιών στις οποίες αναφέρονται, παρά αλήθειες εξ αποκαλύψεως ή φιλοσοφικές απλώς απόψεις ορισμένων ανθρώπων. Ως προϊόντα δε αυτών των συγκεκριμένων κοινωνιών πρέπει να εξετάζονται και ανάλογα να αξιολογούνται. Η καθεμιά από αυτές τις κοσμοθεωρίες εκπλήρωσε με την εμφάνισή της και το βαθμό επικράτησής της έναν κοινωνικό προορισμό.

Υπάρχει εξάλλου ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στο χριστιανισμό και το μαρξισμό. Η διαφορά τους αυτή συνίσταται στο γεγονός ότι ο χριστιανισμός αποτελεί στην πραγματικότητα την περισσότερο ολοκληρωμένη κοσμοθεωρία αμφισβήτησης της εξουσίας του κράτους και του κοινωνικού κατεστημένου στο όνομα κάποιας άλλης επουράνιας εξουσίας. Επιδιώκει την ισότητα και γι' αυτό αγκαλιάζει τις περιθωριακές μάζες των αρχομένων και των δούλων. Τα κοινωνικά αποτελέσματα υπήρξαν κατά καιρούς διάφορα από αυτά του μαρξισμού που δεν αμφισβητεί κάθε εξουσία αλλά τη συγκεκριμένη εξουσία της αστικής τάξης επιζητώντας έτσι να την αντικαταστήσει με κάποια άλλη.

Μπορούν να θεωρηθούν τόσο ο χριστιανισμός όσο και ο μαρξισμός ολοκληρωμένες θεωρίες; Αν λάβουμε υπόψη τον τρόπο της μέχρι σήμερα εφαρμογής τους ή τη θεωρητική τους μονομέρεια μπορούμε να πούμε ότι σε σύγκριση με το δημοκρατικό πολίτευμα δεν αποτελούν το ίδιο ολοκληρωμένες και εφαρμόσιμες στην πράξη θεωρίες. Ο μαρξισμός αποτελεί την έκφραση ενός υλιστικού οικονομισμού, ενώ ο χριστιανισμός παρέμεινε τελικά αμφισβήτηση κάθε κοινωνίας. Γι' αυτό δεν οδήγησαν ως πρότυπα σε νέες μορφές ολοκληρωμένων δημοκρατικών κοινωνιών. Αποτελούν, όμως, ο μαρξισμός ιδιαίτερα, την προϋπόθεση για τη διαμόρφωση μιας σύγχρονης δημοκρατικής και βιομηχανικής κοινωνίας.

Ίσως, στο μέλλον, θα μπορούσαμε να παραستούμε μάρτυρες συστηματικής αμφισβήτησης του μαρξισμού και των εφαρμογών του από έναν εκσυγχρονισμένο χριστιανισμό. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα μπορούσαμε να αχθούμε σε μια συμπληρωματική λειτουργία των δυο συστημάτων κάτω από τις σημερινές συνθήκες της παραγωγής. Τούτο όμως δεν θα οδηγούσε ούτε στη βελτίωση του μαρξισμού ούτε στην αποκατάσταση μιας νέας μορφής δημοκρατικής πολιτείας. Άλλες θα πρέπει να είναι οι προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο.